

RELAȚIA ANTITETICĂ DINTRE DREPT ȘI NELEGIUIT ÎN HAB. 2:4*

MIHAI AFREŢOAE

Institutul Teologic Romano-Catolic Franciscan Roman
meluferent70@yahoo.it

Abstract: *Habakkuc* has a fundamental message: the relationship between the oppressed innocent and the oppressed guilty. In this broad context, the text in Hab. 2:4 is God's second answer to the questions posed by the prophet Habakkuk about YHWH's way of government. To the questions of the Hab. 1:2-4, the Lord responds with hopeful words: the day of retribution will come (Hab. 2:2-4), whose synthesis is found in the Hab. 2:4, text quoted in Rom. 1:17; Gal. 3:11 and Evr. 10:38.

In the current article, the text in Hab. 2:4b will be analyzed in the context of Masoretic Text, in the LXX translation and in NT citations, emphasizing similarities and differences, with particular attention to belief in oppression situations.

God's response to the lamentation of the prophet fits the text into the *riḅ* literary genre, whose dialogical nature is part either of the worship context, comprising lamentation and demand, or of the legal context in which the unjust is entered into dialogue with the one who can do justice. This dialogue involves an attitude of faith, a basic element in the Hab. 2:4.

Keywords: Masoretic Text, *Septuagint*, Habakkuk, just, justice, justification, faith, hope, Hab. 2:4, Rom. 1:17, Gal. 3:11, Evr. 10:38

Introducere: profetul santinelă

Textul din Hab. 2:4 se inserează în tradiția profetică, al cărei caracter propriu, bazat pe Cuvântul lui Dumnezeu, îl determină pe profet să se prezinte ca o santinelă, capabilă să asculte răspunsul lui Dumnezeu și să îl transmită poporului. Profetul, în numele poporului, îi adresează unele întrebări lui Dumnezeu (Hab. 1:2-3), la care pare că nu primește răspuns, cel puțin nu imediat, ceea ce îl conduce la neînțelegerea legii retribuției.

Dumnezeu îi răspunde în modul său și când consideră El că profetul este pregătit pentru a înțelege ceea ce vrea să îi spună. Prin urmare, un prim răspuns se găsește în Hab. 1:5-11, unde Dumnezeu se prezintă ca fiind cel ce conduce soarta istoriei, chiar El permițând caldeilor să intervină cu forța lor armată, considerată un instrument de purificare. Al doilea răspuns se găsește în Hab. 2:1-4, unde este evidențiată fidelitatea celui credincios în timp de criză, în contrast cu nelegiuitul care se va prăbuși.

În acest context precis în care profetul îndeplinește rolul de santinelă este situat celebrul pasaj din Hab. 2:4, formulat în termeni antitetici: *drept-nelegiuit*, text prezentat după versiunile: *Textul Masoretic* (TM/WTI), *Septuaginta* (LXX/BNT) și *Novum Testamentum Graece* (Nestle-Aland 27th, 1898-1993).

* *Antithetic relationship between right and unjust in Hab. 2-4.*

Textul din Hab. 2:4 va fi redat atât cu caracterele ebraice, cât și cu caracterele transliterate (BHT – Transliterated Hebrew OT), pentru a fi citit mai ușor.

Metoda diacronică se potrivește bine desfășurării acestui articol în care vom analiza Hab. 2:4 după TM, tradus în mod liber de către LXX, citat tot în mod liber de Sfântul Paul în Gal. 3:11, Rom. 1:17 și de autorul *Scrisorii către Evrei* în Evr. 10:38. Analiza semantică va fi de mare ajutor în înțelegerea textului din Hab. 2:4 și al interpretării acestuia din partea traducerii LXX și a textelor neotestamentare amintite.

Hab. 2:4 – text și context

Pentru a putea înțelege mai bine ce vrea să ne spună textul lui Hab. 2:4, ar fi bine să contextualizăm acest verset (Dangl 2001, 131-148), deoarece este al doilea răspuns al lui Dumnezeu la întrebările puse de Habacuc asupra modului lui YHWH de a governa. Noi vom aminti aici întrebările „până când?”, „de ce?”, din Hab. 1:2-3, care, după interpretarea din Hab. 1:4, par să se refere la răsturnarea relației dintre *drept* și *nelegiuit*, adică la lipsa dreptății și a triumfului celui rău (Spreafico 2002, 295), dar în realitate se referă la perseverența în a cere ajutor lui Dumnezeu.

Până când voi striga către tine, și tu nu vei asculta, voi striga la tine „Violență!”, și tu nu măntuiești? De ce mă faci să văd nelegiuire și tu privești? Devastare și violență sunt înaintea mea, ceartă și neînțelegere se ridică. De aceea legea este fără putere și judecata nu ajunge la împlinire. Căci cel fărădelege îl încorsetează pe cel drept și judecata iese strâmbă (Hab. 1:2-4)¹.

Lamentația prezentă în Hab. 1:2-4, reluată în Hab. 2:5-20, are ca fundal istoric sosirea caldeilor, popor nemilos (1:5-11), dar poate face aluzie și la oprimarea celor mici și fără apărare din partea celor puternici și bogați. Faptul că termenul שַׁדְדִּיָּק – *šaddîq* apare în Hab. 1:4 și în Hab. 2:4 presupune o incluziune între aceste versete, rezumând itinerarul discursului profetic, în care Habacuc apare la început ca victimă, iar la sfârșit apare ca destinatar al unei promisiuni divine. În aceeași ordine de idei, verbul רָחַם – *rah* ‘a vedea’, tipic activității profetice (Sicre 1995, 73-74), apare în Hab. 1:3, unde Dumnezeu îi arată profetului nelegiuirea, și în Hab. 2:1, unde profetul se predispune pentru a vedea ceea ce Domnul îi va revela. De aici se deduce că „cel drept” din Hab. 2:4 trebuie interpretat la lumina întrebărilor din Hab. 1:2-4, puse de către profetul santinelă (Bovati 2008, 228-229).

Textul din Hab. 1:2-4 este structurat în două părți: partea întâi (1:2-3) cuprinde două întrebări, dintre care prima este împărțită în două, având ca motivație ceea ce profetul vede cu ochii: „devastare, violență, ceartă și neînțelegere”; a doua parte

¹ Textele biblice în românește vor fi citate după traducerea *Bibliei Catolice* de la Iași, varianta online, la adresa: <http://bibliacatolica.ro/Biblia.php> (accesat la 16.05.2018).

(1:4) cuprinde interpretarea profetului, considerând că societatea în care se află este privată de orice urmă de dreptate.

Întrebarea „până când?” conferă un caracter de continuitate și insistență, într-un context de rugăciune tipic Ps. 13:2 și 62:4, prin care se așteaptă sfârșitul unei situații nedorite. Întrebarea „de ce?” (Hab. 1:3), tipică lamentației, are o valoare juridică (Broyles 1989, 95-99); ea poate să îi aparțină lui Dumnezeu, care așteaptă ca omul să pună capăt unui comportament greșit, precum refuzul de a observa poruncile (Ex. 16:28) sau lipsa credinței (Num. 14:11), dar poate să îi aparțină și profetului care așteaptă ca Dumnezeu să intervină și să facă dreptate. În Hab. 1:2, întrebările „până când?” și „de ce?” par să pună în discuție comportamentul divin, deoarece Dumnezeu nu intervine în rezolvarea nedreptății (Spreafico 2002, 297). În ambele situații este vorba despre o ceartă tipică genului literar rîb (Bovati 1997, 60-61, 289-290), inserată în contextul juridic, ce confirmă că dreptatea este încălcată. După genul lamentației, Dumnezeu este acuzat de nedreptate, iar omul este considerat victimă (Bovati 2008, 236). Natura dialogică face parte fie din contextul cultural ce cuprinde lamentația și cererea (Gunkel 1985, 178), fie din contextul juridic în care cel neîndreptățit intră în dialog cu cel care poate face dreptate. Acest gen literar este prezent și în *Psalmi*, în *Profeți* (Ier. 2:2-37, Mal. 1:6-8), precum și în literatura sapiențială, mai ales în *Iob* 38-41 (Bovati 2008, 238).

Profetul Habacuc se prezintă ca o persoană lezată în dreptate, situație tipică săracului (Ps. 72:12), văduvei, orfanului și străinului (Ex. 22:22) sau poporului în exil (Is. 19:20), de aceea îl acuză pe Dumnezeu, întrucât nu intervine în apărarea acestor personaje lipsite de dreptate și supuse violenței (Bovati 1997, 240-241; Spreafico 2002, 298).

Hab. 1:4 confirmă această interpretare prin locuțiunea adverbială „de aceea”, evidențiind încă o dată că dreptatea este fără putere, neajungând la împlinire. De aici derivă că legea în vigoare este una subiectivă, a celui mai puternic împotriva celui neajutorat, în sensul că fiecare încearcă să-și facă dreptate de unul singur, iar Dumnezeu asistă ca un spectator (Bovati 2008, 232). Ba mai mult, în ochii profetului, pare că acțiunea lui Dumnezeu confirmă nedreptatea, prin faptul că îi trimite pe caldei să îi învingă pe evrei, semn că cel puternic îl oprimă pe cel slab.

Profetul, reprezentant al poporului, se consideră victimă și îl contestă pe Dumnezeu pentru că nu face dreptate, adică nu îl pedepsește pe cel rău, apărându-l pe cel nevinovat, după tema specifică înțelepciunii bazate pe retribuție, unde Dumnezeu este drept, răsplătește binele și pedepsește răul. Caracterul propriu al profeției, bazat pe Cuvântul lui Dumnezeu, îl determină pe profet să se prezinte ca o santinelă capabilă să asculte răspunsul lui Dumnezeu și să îl transmită poporului: „Voi sta la locul meu de strajă și voi ședea pe fortăreață. Voi avea grijă să văd ce-mi va spune și ce va trebui să răspundă la reproșul meu” (Hab. 1:1). Un prim răspuns se găsește în Hab. 1:5-11; al doilea răspuns se găsește în Hab. 2:1-4:

Domnul mi-a răspuns și a zis: „Scrie viziunea, și sap-o pe table, ca să se poată umbla în ea! Căci este o profeție, a cărei vreme este hotărâtă, se apropie de împlinire și nu

va minți; dacă întârzie, așteapt-o, căci va veni și se va împlini negreșit. Iată, el s-a îngâmfat și sufletul lui nu este drept în el, dar cel drept din/prin credința sa (în el) va trăi”.

Răspunsurile respective indică antiteza dintre cel drept și cel nelegiuit: omul care va rămâne fidel lui Dumnezeu va trăi fără teamă în timpul crizei, în timp ce nelegiuitul se va prăbuși (Cathcart 1986, 103-110). Habacuc nu specifică modul cum trebuie să se manifeste această credință, de aceea poate fi interpretată în două moduri:

- 1) încredințare totală, necondiționată și constantă în fidelitatea divină;
- 2) îndemn la observarea datoriilor religioase stabilite de lege.

În Hab. 2:2, profetul primește ordinul de a pune în scris revelația pe care Dumnezeu i-o face. Această revelație este prezentată sub forma unei viziuni, de unde se deduce că se depășește sfera pur umană pentru a face loc dimensiunii revelatoare. Nu se știe cât timp trebuie să aștepte profetul din momentul plângerii sale și până când primește răspunsul (Vuilleumier/Keller 1971, 156-160). Faptul că mesajul revelației trebuie să fie scris pe table de piatră ne trimite cu mintea la revelația de pe Sinai, unde Moise primește cele zece porunci de la Dumnezeu (Ex. 19, 20), pentru a le comunica apoi Israelului și pentru ca ele să fie ca un ghid poporului ales. Asemenea lui Moise, Habacuc trebuie să scrie conținutul revelației pe plăci de piatră (Floyd 1993, 462-481).

Sensul verbului רץ – *rûš* (Hab. 2:2), care înseamnă ‘a umbla, a merge’, ‘a alerge’, ‘a urma’ (Reymond 1995, 388), se potrivește bine căii morale, găsindu-se astfel în multe texte ale VT. De exemplu în Ps. 119:32; Prov. 4:12; Ex. 40:31. Habacuc este invitat să scrie revelația pe piatră, pentru ca lectorul atent să-și arate zelul său pentru calea cea dreaptă, morală, pe deplin de acord cu voința lui YHWH.

Hab. 2:3 poate fi interpretat în sensul următor: avem o exortăție pentru a aștepta împlinirea revelației, care constă într-un eveniment viitor, dar care are totuși un termen bine stabilit. Această exortăție introduce deja versetul următor (Hab. 2:4), care conține textul însuși al revelației de pe tablele de piatră. Analiza contextualizată a lui Hab. 2:4, după TM:

וְהָיָה הַיְמֵי הַנְּפֹשׁוֹת לְאִישׁוֹתָהּ / *hinnē^h ʿuppōlā^h lō²-yāšrā^h napšō bō*
 = Iată, el s-a îngâmfat și sufletul lui nu este drept în el
 וְהָיָה הַיְמֵי הַנְּפֹשׁוֹת לְאִישׁוֹתָהּ / *wašaddiq beʿēmūnātō yihye^h*
 = dar cel drept din/prin credința sa va trăi

În formă de chiasm, Hab. 2:4 reia versetul 2:2, fiind vorba despre cititorul atent care va avea posibilitatea să umble, să alerge, condus fiind de mesajul revelației. Cel drept, care părea a fi victima celor violenți, este invitat să rămână fidel lui Dumnezeu și să alerge pe această nouă cale ce îi este indicată. Cu alte cuvinte, „celui care pare să moară, Domnul îi cere dreptate, ce constă într-o dispoziție de blândețe (care se opune, în mod radical, violenței celui rău); și, în ea, să se încredințeze în dreptatea divină care conduce istoria umană, având acea fidelitate care se identifică cu credința în Cuvântul său, credința în promisiunea vieții” (Bovati 2008, 243). Este

vorba despre o nouă dreptate, bazată pe umiliță, care trece de la protest la așteptare și încredere, fără pretenția de a înțelege sensul istoriei, profetul fiind conștient că Dumnezeu conduce soarta umanității.

Hab. 2:4 cuprinde mesajul adresat lui Habacuc, pe care acesta îl scrie pe piatră, subliniind învățătura esențială a umanismului israelitic: în momente de criză, iudeul face apel la unica exigență cerută omului: a practica, în mod corect și onest, הַשְׂדָּקָה – *hašəḏāqāh* „dreptatea”, ajutând pe cel sărac, pe aproapele, continuând a face binele, fiind sigur că dreptatea nu poate duce decât la bine. Semantica textului 2:4a (TM) are ca fundal condamnarea celui nelegiuit care adoptă o atitudine de orgoliu, nu doar înaintea lui Dumnezeu, dar mai ales în fața celui drept și pios.

În acest context se inserează 2:4b, care ne interesează pe noi direct. Aici întâlnim o problemă textuală a TM, cu privire la adjectivul pronominal posesiv אֱמוּנָה – *emūnāh*, ce însoțește substantivul אֱמוּנָה – *emūnāh*: nu știm dacă se referă la Dumnezeu sau la cel drept. Van Daalen consideră că pronumele se referă la Dumnezeu și nu la cel drept, astfel încât textul ar vorbi despre *fidelitatea divină* ca garanție sigură pentru cel drept (Van Daalen 1982, 523-525). În schimb, Haak vorbește de ambiguitatea intențională a adjectivului pronominal posesiv, pentru a lăsa cale liberă de interpretare: se poate referi la Dumnezeu însuși, la conținutul revelației sau la cel drept (Haak 1992, 59).

Dacă în alte texte din VT אֱמוּנָה – *emūnāh* se referă la YHWH, în special în *Psalmi* (Ps. 100:5: „credinșia lui, אֱמוּנָה – *emūnāh*, durează din neam în neam”), în Hab. 2:4 adjectivul pronominal nu poate să se refere la Dumnezeu, dat fiind că, în contextul imediat, YHWH nu este menționat (Penna 1998, 87); de aceea, nu rămâne să ne gândim decât la cel drept, care este singurul pronume demonstrativ mai apropiat și care este calificat de adjectivul pronominal posesiv.

Putem spune deci că, în Hab. 2:4, אֱמוּנָה – *emūnāh* îl caracterizează pe cel drept pentru o calitate a sa proprie ce îl distinge de cel nelegiuit și, oricum am vrea să traducem acest substantiv (אֱמוּנָה – *emūnāh*) în românește („credință”, „fidelitate”, „încredere”), privește nu doar viața istorică a iudeului pios, dar indică o abandonare existențială totală și necondiționată în Dumnezeu.

În aceeași ordine de idei, există discuții și asupra verbului עָפְלָה – *uppālāh*, pers. a III-a, fem. sg. a perfectului pual ‘a se umfla’, ‘a se îngâmfă’, ce califică sufletul lui (נַפְשׁוֹ – *nāpšō*) și poate fi tradus cu „sufletul său este umflat”, metaforă a mândriei, a orgoliului (Wolff 1822, 142-146; Baumgartner 1885, 134); sau, dacă se schimbă consoanele verbului din עָפְלָה – *ʿpāl* în עָלָה – *ʿlāl*, poate fi tradus „este fără putere”, „se prăbușește” (Reymond 1995, 312), cu privire la „cel al cărui suflet nu este drept” (Humbert 1994, 44-45).

Dacă se acceptă prima variantă, construcția verbală *este orgolios* se contrapune substantivului *fidelitate*, în sensul că cel orgolios se încrede în sine, dar cel fidel se încredințează în Dumnezeu; dacă se acceptă varianta a doua, verbul *se prăbușește* este în opoziție cu verbul *trăiește*, iar înțelesul se referă la diferența dintre cel drept, care trăiește, față de cel nedrept, care moare (Bovati 2008, 216).

Hab. 2:4 – un proverb sapiențial

Habacuc pune întrebări pline de angoasă: „De ce Dumnezeu nu intervine împotriva nedreptăților? De ce nu elimină răul?” (Hab. 1:2-4). Acestea sunt întrebări dintotdeauna, care în *Biblie* apar mai ales în *Cărțile sapiențiale*, de exemplu în *Iob*². Un prim răspuns al lui Dumnezeu (Hab. 1:5-11) lansează o întrebare și mai dramatică: de ce pedeapsa împotriva celor răi cuprinde și pe cei inocenți? Cum este posibil să vorbim despre un Dumnezeu drept? (Hab. 1:12-17). Termenul צַדִּיק – *šaddîq* ‘drept’ (Reymond 1995, 348) este de natură sapiențială și este folosit în diferite moduri, în general, cu sens juridic sau retribuționist (Bovati 2008, 220).

Bazat pe această teologie retribuționistă, întrebarea lui Habacuc nu este retorică, dar se naște dintr-o situație concretă de criză prin care trece poporul Israel pe plan internațional și intern. Răspunsul lui Dumnezeu nu întârzie să se facă auzit și, chiar dacă nu este imediat (2:1-3), acesta va fi sculptat pe pietre, pentru a rămâne valabil nu numai pentru acea situație istorică, dar pentru toate generațiile care vor veni și care se vor încredința lui Dumnezeu (2:4). Cu alte cuvinte, în timp ce profetul vrea dreptate imediat, răspunsul lui Dumnezeu îl invită la o viață etică bazată pe încredere, în ciuda dificultăților și chiar a morții.

Interpretarea lui Hab. 2:4b de către *Septuaginta*

Versiunea *Septuagintei* (LXX/BNT, 1935), care stă și la baza citărilor din NT (Nestle-Aland 27th, 1898-1993), schimbă adjectivul pronominal posesiv din persoana a treia (a sa) în persoana întâi (a mea):

TM	LXX
הֲנָה עֲפֹלָה לֹא־יִשְׂרָאֵל נִפְשׁוּ בּוֹ וְצַדִּיק בְּאַמּוֹנְתּוֹ יִתְּיָהּ	ἐὰν ὑποστειλήται οὐκ εὐδοκεῖ ἢ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως μου ζήσεται
Iată, s-a îngâmfat, sufletul lui nu este drept în el, dar cel drept din/prin credința sa /in el va trăi	dacă se retrage/întoarce/, nu se complace în el sufletul meu, dar cel drept din fidelitatea/credința mea /față de mine va trăi

În 2:4a, TM face legătura între îngâmfare și dreptatea sufletului, în timp ce LXX pune accentul pe întoarcere, retragerea din cursa cea bună a credinței, drept pentru care Domnul nu se complace într-un astfel de om. În ceea ce privește *a se retrage/a se întoarce*, trebuie să ne gândim la figura celui nelegiuit care este subînțeles, deoarece structura antitetică a versetului ne duce cu gândul la acest personaj nenumit, fiind contrapus celui drept.

² Această tematică este bine evidențiată în *Cartea lui Iob*. *Iob* se răzvrătește împotriva unei situații de suferință ce nu poate fi înțeleasă, dar, în urma discursului lui Dumnezeu asupra universului, *Iob* înțelege că și animalele cele mai periculoase pentru om au un sens, deci și suferința omului trebuie să aibă un sens în planul lui Dumnezeu.

În 2:4b, diferența dintre TM și LXX constă în următorul fapt: în timp ce textul ebraic folosește expresia בְּאֵמוּנָתוֹ – *be’ēmûnâîô* „în/prin fidelitatea/credința sa”, textul grecesc folosește expresia ἐκ πίστεως μου „din fidelitatea/credința mea, în/față de mine”. Schimbarea adjectivului pronominal din a treia persoană în prima persoană dă textului din LXX o perspectivă teologică clară. Profetul face, de fapt, o declarație asupra lui Dumnezeu (Virgulîn 1969, 92) sau – mai bine zis – asupra faptului că, dacă, pe de o parte, Dumnezeu nu se complăce în acela care este lipsit de statornicie, care se întoarce, pe de altă parte, Dumnezeu este garanția vieții și a siguranței celui drept, adică a aceluia care își pune toată credința sa în El și rămâne constant până la sfârșit.

Hab. 2:4b: o confruntare între TM, LXX, Gal. 3:11b, Rom. 1:17b, Evr. 10:38a

TM	LXX	Gal. 3:11b; Rom. 1:17b	Evr. 10:38a
וַיְהִי בְּאֵמוּנָתוֹ יְהוָה wəṣaddîq be’ēmûnâîô yihye ^h	ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως μου ζήσεται	ὁ (δὲ) δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται	ὁ δὲ δίκαιος μου ἐκ πίστεως ζήσεται
Dar cel drept în credința (fidelitatea) sa va trăi.	Dar cel drept din credința mea va trăi.	Cel drept (însă) din credință va trăi.	Dar cel drept al meu din credință va trăi.
Există dificultatea de a înțelege la cine se referă adjectivul pronominal posesiv de persoana a treia.	Adjectivul pronominal posesiv este la persoana întâi, referindu-se la Dumnezeu.	Paul omite cu totul adjectivul pronominal posesiv pentru a pune accentul pe credință.	Evr. schimbă locul adjectivului pronominal posesiv: cel drept îi aparține lui Dumnezeu.

Diversitatea interpretării celor patru documente mai sus amintite ne permite să analizăm cu o anumită doză de precizie abordarea acestei probleme în literatura actuală. TM plasează adjectivul pronominal personal la persoana a treia după אֵמוּנָתוֹ – *’ēmûnâ^h*, ‘fidelitate’, ‘credință’, provocând dificultatea de înțelegere a subiectului la care se raportează: se poate referi atât la Dumnezeu, cât și la cel drept. Dacă cel drept trăiește din credința sa, interpretarea poate conduce spre autoîndreptățire. Pentru a risipi îndoiala din TM, LXX pune acest adjectiv pronominal la persoana întâi, conferindu-i textului din Hab. 2:4b o valență clar teologică: cel drept se încrede în „fidelitatea mea”, adică a lui Dumnezeu.

Paul (Gal. 3:11b, Rom. 1:17b) omite acest adjectiv pronominal posesiv, pentru că interesul lui se focalizează pe ἐκ πίστεως, expresie pe care o interpretează în sensul teologiei sale asupra credinței, mai exact în baza antitezei celor două sisteme:

sistemul credinței și cel al faptelor legii (în Rom. 1:17b, antiteza este clar exprimată de conjuncția adversativă *δέ* ‘însă’). În acest scop, Paul vrea să ne spună două lucruri:

- 1) omul în chestiune nu mai este iudeul, dar orice ființă umană, astfel încât perspectiva este universală;
- 2) dreptatea nu depinde de respectarea legii, ci de trăirea credinței.

Gal. 3:11b

În Gal. 3:11b se distinge o altă particularitate de care trebuie să ținem cont: cine este dreptul despre care vorbește Hab. 2:4b și la cine se referă Paul în Gal. 3:11b? După Hays, Paul interpretează pasajul din Hab. 2:4b în sens mesianic și cu trimitere directă la Cristos. Aceasta deoarece, în opinia lui Hays, în Gal. 3:11b, Paul face aluzie la Gal. 3:16, în care s-ar putea substitui *σπέρμα* cu *δίκαιος* (Hays 2002, 137). Exegeza pare să fie ușor pretențioasă și nu corespunde cu ceea ce Paul vrea să demonstreze în Gal. 3:11. Dacă Paul ar fi vrut să se refere la Cristos ca la unicul drept în care se află mântuirea, ar fi explicat aceasta foarte limpede, așa cum face cu *σπέρμα* în Gal. 3:16. În plus, în centrul argumentării din Gal. 3:11b regăsim sistemul credinței. Am văzut că Paul elimină intenționat adjectivul pronominal personal, pentru a putea include în *δίκαιος* orice persoană care vrea să intre într-un raport de dreptate cu Dumnezeu, prin credință, chiar dacă aceasta nu se poate face fără a participa la descendența lui Abraham, care este Cristos (Gal. 3:16). Mai mult, actul de a crede este întotdeauna întâlnirea a două forme corelative: *πίστις*, ca o garanție a celui care asigură un sprijin solid, și *πίστις*, în calitate de credință a celui care acceptă acest sprijin (Vanhoye 1999, 20). Cu alte cuvinte, este vorba despre calitatea activă a credinței, după cum apare în Gal. 5:6 – *Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει οὔτε ἀκροβυστία ἀλλὰ πίστις δι’ ἀγάπης ἐνεργουμένη* = „De fapt, în Cristos Isus, nici circumcizia nu are valoare nici necircumcizia, dar credința care lucrează prin dragoste”.

În Gal. 3:11b rămâne nesigură soluția legăturii cu *ἐκ πίστεως*: califică pe *δίκαιος* ori pe *ζήσεται*? Ținând cont de antiteza pe care citatul din Hab. 2:4b o dezvoltă în raport cu citatul succesiv din Lev. 18:5 în Gal. 3:12, s-ar putea pune accentul pe relația dintre credință și viață (Corsani 1990, 206, Hays 2002, 133). Însă, deoarece în Gal. 3:6-14 este relația dintre credință și dreptate cea care îl însuflețește pe Paul, trebuie considerat că în textul din Hab. 2:4b Paul vede o afirmare a îndreptării/justificării prin credință, corelând Hab. 2:4b cu Gen. 15:6, fără a exclude totuși raportul dintre credință și viață (Vanhoye 1999, 96-97, Pitta 1997, 187). Această legătură dintre credință/îndreptărire/viață este posibilă, deoarece în Gal. 3:11a se exclude posibilitatea de a urma dreptatea prin lege, în timp ce în Gal. 3:11b este indicat că viața se obține prin credință (Penna 2001, 485-511).

Pentru un iudeu este de neconceput ca legea să se opună dreptății, așa cum face Paul, deoarece iudeul știe că este îndreptățit prin credință, dar o credință dornică de a respecta voința divină exprimată în lege (*ἐν νόμῳ*). Paul, în schimb, opune

sistemul credinței celui al legii în ce privește punctul de plecare al îndreptățirii care se bazează doar pe credință.

Rom. 1:17b

Textul din Rom. 1:16-17 este recunoscut de majoritatea exegeților ca fiind teza principală a *Scrisorii către Romani*, în special a părții doctrinale (Rom. 1:16-11:36, Légasse 2004, 61). Prin urmare, în Rom. 1:16-17, Paul vrea să explice ce înseamnă „Evanghelia” și care este însemnătatea ei. Ea este:

- 1) puterea lui Dumnezeu;
- 2) mântuire;
- 3) îndreptățire sau justificare;
- 4) credință (Penna 2010, 52).

Paul nu se rușinează de *Evangheliie*, concentrându-se mai ales asupra aspectului de credință de unde vine îndreptățirea și, deci, mântuirea.

Punctul culminant în dezvoltarea temei constă în afirmarea că planul divin de mântuire, dus la îndeplinire în Isus Cristos, îi vizează atât pe iudei, cât și pe păgâni, în sensul că păgâno-creștinii au devenit moștenitori ai promisiunilor făcute Israelului (Fizmyer 1999, 304).

În acest plan de mântuire, Paul are un rol specific, acela de slujitor al lui Isus Cristos, chemat să vestească Evanghelia (Rom. 1:1) de care nu se rușinează, fiind convins că ea este „puterea lui Dumnezeu pentru mântuirea oricărui om care crede” (Rom. 1:16). Mântuirea respectivă constă în revelarea dreptății lui Dumnezeu în *Evangheliie*, cu scopul de a-i îndreptăți pe cei ce cred (Rom. 1:17), după modelul din Hab. 2:4b. *Evangheliie* revelează despre Dumnezeu ceea ce promisese deja prin profeți în timpuri străvechi (Rom. 1:2). Dacă ne întrebăm când și unde a promis Dumnezeu că-și va manifesta dreptatea Sa atât în favoarea iudeilor, cât și a păgânilor cu scopul de a-i îndreptăți, am putea răspunde cu multe pasaje din *Biblie*, de exemplu, cu Gal. 3:8: „De altfel, Scriptura, știind dinainte că Dumnezeu [îi consideră] justificați pe păgâni datorită credinței, i-a vestit dinainte lui Abraham: *în tine vor fi binecuvântate toate neamurile*” (Gen. 12:3). Pe lângă faptul că i-a prevestit lui Abraham, Dumnezeu a mai prevestit și prin profetul Habacuc: „Cel drept din credința/fidelitatea sa va trăi” (Hab. 2:4b).

Rom. 1:17a este concentrat pe sintagma δικαιοσύνη Θεοῦ = „dreptatea lui Dumnezeu”, care la Paul nu are înțelesul de ‘dreptate retributivă în baza faptelor legii’, ci de ‘îndreptățire bazată pe credință’. Cu același înțeles găsim două expresii asemănătoare în VT: δικαιοσύνη Κυρίου = „dreptatea Domnului” (1Sam. 12:7, Mih. 6:5) sau: περιβαλοῦ τὴν διπλοῖδα τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης = „îmbracă mantaua dreptății care se găsește la Dumnezeu” (Bar. 5:2). În aceste texte nu este vorba de o dreptate retributivă, ci de un dar care vine din partea lui Dumnezeu.

Sintagma δικαιοσύνη Θεοῦ nu se găsește în altă parte în NT, decât în Paul (Rom. 1:17, 3:5, 21, 22, 25, 25; 10:3, 2Cor. 5:21), și are sensul de „dreptatea lui Dumnezeu” care se manifestă în favoarea celor ce cred și îi îndreptățește, adică îi situează în acea condiție care îi place lui Dumnezeu, acțiune ce are loc în baza credinței și nu a meritelor proprii.

Exegeza modernă nu acceptă înțelesul retributiv, preferând o interpretare subiectivă și activă, în sensul de participare la dreptatea lui Dumnezeu, ceea ce stabilește o nouă relație cu Dumnezeu și, ca efect, cu cei din jur (Penna 2010, 54-81). Aceasta este semnificația de ‘nouă creatură’, ce se găsește în Gal. 6:5 și 1Cor. 7:19, în sensul că Dumnezeu îl îndreptățește pe cel ce crede în Isus (Rom. 3:26), acțiune ce are o caracteristică dinamică, atât în înțelesul teologic, cât și antropologic (Penna 2010, 66).

Pentru a se explica, Paul citează textul din Hab. 2:4b în Rom. 1:17b: „cel drept, însă, din credință va trăi”, text pe care l-am analizat în Gal. 3:11b. Profetul Habacuc este interpelat de către evrei, cerând să mijlocească pentru ei la Dumnezeu, din cauza unor pericole ce se abăteau din partea dușmanilor sau din partea conașionalilor, iar când profetul se roagă lui Dumnezeu, primește tocmai răspunsul citat de Paul: în orice situație, cel plăcut lui Dumnezeu este cel care trăiește în credință (Légasse 2004, 69-70). La fel ca în Gal. 3:11b, și în Rom. 1:17b, Paul face trimitere la credința în Isus, considerând posibilă o astfel de atitudine, întrucât cel îndreptățit este transformat în interior, tocmai pentru a putea urma itinerariul de credință.

Evr. 10:38a

Textul din Hab. 2:4b este inserat în pericopa din Evr. 10:32-39, în care autorul *Scrisorii către Evrei* încearcă să le amintească destinatarilor despre eroii credinței din timpurile anterioare, într-un context de persecuție, cu scopul de a-i întări în credință și de a nu renega acest patrimoniu al istoriei (Jeremias/Strathmann 1973, 247-251).

Textul din Hab. 2:4b este citat pe baza textului din LXX, dar schimbând poziția adjectivului pronominal: în loc de „cel drept din credința mea va trăi” (LXX), avem „cel drept al meu din credință va trăi” (Evr 10:38a). După cum am văzut mai sus, LXX a dat textului o interpretare teologică, idee preluată de Evr. 10:38a, care, însă, inversează fraza citată din Hab. 2:4b, diferit de cum apare în LXX, astfel încât „cel care se întoarce”, adică „nu e stabil”, se referă la cel drept. Scopul este parenetic.

Trebuie să remarcăm faptul că nici în TM, nici în LXX nu este vorba despre cel drept „al meu”, ci doar despre „cel drept”. Însă ceea ce Evr. 10:38a vrea să scoată în evidență nu este obiectul credinței, ci credința ca atitudine personală. Aici, conceptul corespunde cu „statornicie”, „fermitate de nezdruccinat”, apropiindu-se de conceptul de „fidelitate” ce îi aparține lui Dumnezeu și promisiunii sale, la care trebuie să facă referință cel drept și să se comporte ca atare. Prin urmare, Evr. 10:38a vrea să scoată în evidență un aspect particular al conceptului de ‘credință’, cel de ‘statornicie’.

În loc de concluzie

De natură sapiențială, expresia וַיְדַרֵּךְ בְּאַמּוֹנָתוֹ יְהוָה – *wašaddiq be'əmūnāto yihye^h* „dar cel drept din credința sa va trăi” din Hab. 2:4b (TM) rămâne în mod voit enigmatică (Morla Asensio 1997, 61-62), pentru a da posibilitatea unei lecturi multiple, al cărei mesaj este învăluit de mister. În acest sens, cel care ascultă mesajul este invitat la un efort intelectual pentru a înțelege și la un angajament etic corespunzător (Bovati 2008, 222), așa cum este sintetizat și în Os. 14:10: „Cine este înțelept să priceapă, iar cine pricepe să recunoască acestea: căile Domnului sunt drepte și cei drepti umblă pe ele, dar cei nelegiuiți se poticnesc pe ele”.

Spre deosebire de cel nelegiuit, care nu înțelege și disprețuiește înțelepciunea divină, cel drept se încredințează fără ca să înțeleagă pe deplin de unde provine și energia necesară pentru a se comporta în mod adecvat. Această înțelepciune este tipic sapiențială, redată bine în *Cartea Proverbelor*, voind să evidențieze caracterul pragmatic al acestora, în care accentul este pus pe reflecția transformată în practică, fără a se opri la cunoașterea teoretică a adevărului. De fapt, „înțeleptul nu e atât cel care cunoaște și citează proverbele, ci mai ales cel care le folosește de cuviință” (Bovati 2008, 224), după cum rezultă din Prov. 15:23; 16:23; 24:26, Sir. 8:9; 20:6-7; 21:25, spre deosebire de cel nelegiuit, care, deși cunoaște *Proverbele*, nu le pune în practică, precum este descris în Prov. 10:14, 19; 26:7, 9, Sir. 20:19-20.

Fidelitatea (אֱמוּנָה – *'ēmūnā^h*), văzută la lumina înțelepciunii practice, e de natură juridică și exprimă corectitudinea relațiilor interpersonale, iar în Hab. 2:4b această corectitudine nu se bazează pe forțele proprii, ci pe încrederea în Dumnezeu, care este stabil, solid, adică demn de încredere, întocmai cum presupune rădăcina verbului אָמַן – *'mn* ‘a fi solid’, ‘a fi demn de încredere’, ‘a fi ferm’, ‘a fi statornic’ (Reymond 1995, 45). De aici rezultă că, în ciuda amenințărilor externe de nedreptate, Dumnezeu este garantul fidel al retribuției (o retribuție ce se realizează într-un timp nedeterminat), tocmai pentru că este divin. Prin urmare, conținutul mesajului profetic al lui Habacuc, sintetizat în expresia din Hab. 2:4 („Iată, el s-a îngâmfat și sufletul lui nu este drept în el, dar cel drept va trăi prin credința lui”), conține doctrina teologică a profetismului, după care nu alianța cu națiunile străine și puternice le va aduce salvarea, ci încrederea în Dumnezeu, pusă în practică printr-un comportament umil în favoarea aproapelui.

În urma acestor considerații, putem spune că Hab. 2:4 ne determină să conchidem în felul următor: dacă orgoliosul se prăbușește, deoarece se încrede în dreptatea ce vine de la el însuși, cel drept, în mod contrar, știe că poate să se încreadă în fidelitatea lui Dumnezeu care salvează din situațiile cele mai dificile și chiar de la moarte. Cel drept nu trebuie să folosească aceleași instrumente de violență a căror victimă este acum în momentul crizei, ci trebuie să considere dreptatea sa ca pe o răbdare perseverentă până la martiriu. Această atitudine este prezentă în VT cu plecare de la Abraham și Isac (Gen. 22), se găsește în *Cartea lui Daniel*, atunci când cei trei tineri sunt aruncați în cuptorul cu foc (Dan. 3), precum și în NT, în timpul pătimirii și morții lui Isus (Mt. 26-28 și par.).

În urma analizei diacronice a textului din Hab. 2:4 (TM), observăm o anumită libertate a autorilor LXX, Paul și *Evrei* în traducerea și citarea textului respectiv. În timp ce TM insistă asupra fidelității față de lege, ca semn al fidelității față de Dumnezeu, întrucât este scrisă pe table de piatră, idee ce se desprinde din adjectivul pronominal posesiv $\text{י} - \delta$ 'a sa', LXX încearcă să elimine posibilitatea dublei interpretări, dându-i o orientare clar teologică: ἐκ πίστεως μου = „din fidelitatea/credința mea, în/față de mine”. Această interpretare, însă, pare să elimine partea activă a credinței celui credincios, deschizând un orizont strict teologic, fără implicații antropologice.

Paul remarcă dificultatea, de aceea elimină total adjectivul pronominal posesiv, punând accentul pe credință, pe care o ridică la rangul de sistem al îndreptățirii, spre deosebire de sistemul îndreptățirii prin operele legii (Hab. 2:4b, în Gal. 3:11b și Rom. 1:17b).

Spre deosebire de Paul, autorul *Scrisorii către Evrei* scoate în evidență opusul credinței, ca atitudine a celui credincios care se retrage din fața dificultăților. Diferența între Paul și *Evrei* nu poate fi considerată o contradicție reciprocă. De fapt, autorul *Epistolei către Evrei* scoate în evidență lipsa de adecvare a dreptății iudaice prin intermediul cultului, în paralel cu critica paulină asupra dreptății prin intermediul operelor. În timp ce Paul se ciocnea cu fariseii, autorul *Scrisorii către Evrei* avea de a face cu „genunchii care tremură”, adică cu cei care abandonau credința în fața dificultăților. Scopul era acela de a-i îndemna să nu abandoneze calea credinței, deoarece aceasta deschide perspectiva vieții veșnice. În acest fel, pagina din Evr. 10 exaltă entuziasmul credinței manifestat prin promptitudinea martirajului, al încrederii triumfătoare a Bisericii martirilor.

Așadar, autorul *Epistolei către Evrei* modifică argumentul profetic din Hab. 2:4b, întrucât citește pasajul după versiunea LXX, deja diferit de TM, modificând ordinea adjectivului pronominal pentru a aduce o semnificație cu totul independentă de contextul profetic, în vederea adaptării la o perspectivă creștină. Este unul dintre exemplele reprezentative ale exegezei apostolice, care tratează *Biblia* în mod liber, transfigurând-o și situând-o în lumină creștină, ce îi modifică inevitabil aspectul și semnificația (Bonsirven 1961, 366).

Pentru un lector obișnuit cu vocabularul creștin și care nu izolează aceste versete de context, semnificația nu este dubioasă. Fraza despre credință are semnificația paulină obișnuită, cu o ușoară modificare în formă. Ultima parte a versetului, diferită de textul ebraic, îi contrapune celui credincios pe cel a cărui credință și siguranță oscilează și care îl refuză pe Dumnezeu, se trage înapoi: clară aluzie la defectele temute și denunțate (Evr. 10:26-29, 3:12). În aceștia Dumnezeu nu își pune plăcerea, alegerea sa, harul său, dar îi respinge și îi condamnă (Evr. 10:6, 8, 1Cor. 10:5).

Prin urmare, TM din Hab. 2:4, interpretat teologic de către LXX, citat în mod liber de către Gal. 3:11, Rom. 1:17 și Evr. 10:38, reprezintă un scurt comentariu, o specie de omilie sintetică în care aplică profeția în mod propriu. Creștinii se deosebesc nu pentru acest refuz, pentru această disertație stigmatizată de

Dumnezeu și care conduce la a se pierde, dar prin credința care procură mântuirea într-o dobândire curajoasă a propriului suflet și a propriei vieți (Efes. 1:14, 1Tes. 5:9; 2Tes. 2:14). Iată, așadar, credința prezentată ca totalitate a vieții creștine, ce deschide orizonturi de veșnicie.

Bibliografie

1. Izvoare

- Biblia*, traducere, introducere și note de pr. Alois Bulai și pr. Eduard Patrașcu, Departamentul de Cercetare Biblică, Iași, 2013, la <http://bibliacatolica.ro/Biblia.php> (accesat la 16.05.2018).
- LXX/BNT (*Septuaginta*) = *Old Greek Jewish Scriptures*, edited by Alfred Rahlfs, Stuttgart, Württembergische Bibelanstalt/Deutsche Bibelgesellschaft, 1935.
- Novum Testamentum Graece*, edited by Kurt Aland and Barbara Aland et al., 27th ed., Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1898-1993.
- TM/WTT (*Textul Masoretic*) = *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, edd. K. Elliger, W. Rudolph et al., Stuttgart, Deutsche Bibelstiftung, 1967-1977-1997⁵.

2. Literatură secundară

- Baumgartner, Antoine J., *Le prophète Habakuk. Introduction critique et exégèse avec examen spécial des commentaires rabbiniques du Talmud et de la Tradition*, Leipzig, Drugulin, 1885.
- Bonsirven, Giuseppe, *San Paolo. Epistola agli Ebrei*, Roma, Editrice Studium, 1961.
- Bovati, Pietro, *Ristabilire la giustizia. Procedure, vocabolario, orientamenti*, Roma, Pontificio Istituto Biblico, 1997.
- Bovati, Pietro, „*Così parla il Signore*”. *Studi sul profetismo biblico*, Bologna, Dehoniane, 2008.
- Broyles, Craig C., *The Conflict of Faith and Experience in the Psalms. A Form-Critical Theological Study*, Sheffield, Academic Press, 1989.
- Cathcart, Kevin J., *Legal Terminology in Habakkuk 2:1-4*, „Proceedings of the Irish Biblical Association”, 10, 1986, 103-110.
- Corsani, Bruno, *Lettera ai Galati*, Genova, Marietti, 1990.
- Dangl, Oskar, „*Canonical Approach*” an Buch Habakuk? *Hab 2,4b als Lenenszusage*, „Protokolle zur Bibel”, 10, 2001, 131-148.
- Fizmyer, Joseph A., *Lettera ai Romani. Commentario critico-teologico*, Casale Monferrato, Piemme, 1999.
- Floyd, Michael H., *Prophecy and Writing in Habakkuk 2,1-5*, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft”, 105, 1993, 462-481.
- Gunkel, Hermann, *Einleitung in die Psalmen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1985⁴.
- Haak, Robert D., *Habakkuk*, în *Supplements to Vetus Testamentum*, vol. 44, Leiden, E. J. Brill, 1992.
- Hays, Richard B., *The Faith of Jesus Christ: The Narrative Substructure of Galatians 3:1-4:11*, Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, 2002.
- Humbert, Paul, *Problèmes du livre d'Habacuc*, Neuchâtel, Secrétariat de l'Université, 1994.
- Jeremias, J./Strathmann, H., *Le Lettere a Timoteo e a Tito. La Lettera agli Ebrei*, Brescia, Paideia, 1973.

- Légasse, Simon, *L'Epistola di Paolo ai Romani*, Brescia, Queriniana, 2004.
- Morla, Asensio V., *Libri sapienziali e altri scritti*, Brescia, Paidea, 1997.
- Penna, Romano, *Il giusto per fede vivrà: la citazione di Hab 2,4 (TM e LXX) in Gal 3,11 e Rom 1,17*, in L. Padovese (ed.), *Atti del V Simposio di Tarso su S. Paolo Apostolo*, Roma, Istituto Francese di Spiritualità, Pontificio Ateneo Antoniano, 1998, 85-94.
- Penna, Romano, *Vangelo e inculturazione: studi sul rapporto tra rivelazione e cultura nel Nuovo Testamento*, Cinisello Balsamo, San Paolo, 2001.
- Penna, Romano, *Lettera ai Romani. Volume unico. Introduzione, Versione, Commento*, Bologna, Dehoniane, 2010.
- Pitta, Antonio, *Lettera ai Galati. Introduzione, versione e commento*, Bologna, Dehoniane, 1997.
- Reymond, Philippe, *Dizionario di ebraico e aramaico biblici*, Roma, Società Biblica Britannica & Forestiera, 1995.
- Sicre, Diaz J. L., *Profetismo in Israele. Il profeta. I profeti. Il messaggio*, Roma, Borla, 1995.
- Spreafico, Ambrogio, *La Voce di Dio. Per capire i Profeti*, Bologna, 2002.
- Van Daalen, D. H., *The מַנְנֵה / ΠΙΣΤΙΣ of Habakkuk 2,4 and Romans 1,17*, „Studia Evangelica”, 7, 1982, 523-525.
- Vanhoye, Albert, *ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ: Fede di Cristo o Affidabilità di Cristo?*, „Biblica”, 80, 1999, 1-21.
- Virgulin, S., *La מַנְנֵה in Abacuc 2,4b*, „Divus Thomas”, 92, 1969, 90-97.
- Vuilleumier, René/Keller, Carl A., *Michée, Nahoum, Habacuc, Sophonie*, Neuchâtel, Dekachaux et Niestlé Editeurs, 1971.
- Wolff, Abraham A., *Der Prophet Habakuk*, Darmstadt, Heyer, 1822.